

М. М. Верніков,
 д. філос. н., професор,
 Одеський національний університет імені І. І. Мечинкова,
 завідувач кафедри культурології

КОТАРБІНСЬКИЙ ТАДЕУШ

Котарбінський Тадеуш (Kotarbiński Tadeusz) народився 31 березня 1886 року в Варшаві, помер у Варшаві 2 листопада 1981 р. Всесвітньвідомий польський філософ і логік, безпосередній учень К. Твардовського, член Львівсько-варшавської філософської школи. Виключений з останнього класу гімназії за участь у студентському страйку в 1905 р., після довгих поневірянь, Т. Котарбінський здобуває державний атестат в Естонії, в Пярну, що дало йому можливість у 1907 році вступити в університет у Львові і у 1912 році закінчити його. З червня 1912 року після докторату Т. Котарбінський — у Варшаві, де спочатку працює гімназійним вчителем, з 25 лютого 1919 року — професором Варшавського університету, веде інтенсивну наукову, викладацьку, науково-організаційну і публіцистичну діяльність. Під час німецько-фашистської окупації брав активну участь в діяльності підпільних навчальних закладів, працював науково. Після звільнення країни від окупації — активний працівник на ниві розбудови науки. У 1945-49 рр. — ректор новоствореного Лодзького університету, одночасно — керівник кафедри філософії, а з 1951 р. — кафедри логіки Варшавського університету. З 1952 р. — дійсний член ПАН, з 1957 до 1962 р. — її двократний президент, з 1958 р. — іноземний член АН СРСР. Доктор ряду університетів: у Брюсселі, університетів Лодзького і Ягеллонського (у Кракові), університету у Флоренції. Іноземний член Академій наук Британської, Болгарської, Монгольської, Фінського наукового товариства, почесний член ряду наукових товариств. Відзначений високими урядовими нагородами. 1

Основні напрями своїх наукових досліджень Т. Котарбінський називає неодноразово сам, зокрема, у статті для “Вестника АН СССР”, яка подається нижче. 2 Цими напрямками є: філософія, праксеологія, етика. Своім здобутком в галузі філософії Т. Котарбінський вважає ідею, яку він характеризує як онтологічно-гносеологічно-методологічну. Він назвав її реїзмом, пансоматизмом (як онтологічна теорія, що не визнає реального існування ідеальних предметів, а лише речей і тіл); конкретизмом (як семантична директива, яка з метою запобігання гіпостазування ідеальних предметів, передбачає перевірку того, чи є поняття або речення назвами (іменами) конкретних реальних речей або реченнями про них). Реїзм є номіналістичний різновид матеріалізму. У застосуванні до суспільства “гуманістика без гіпостаз” стверджує виразно гуманістичний погляд (що, до речі, просякає усю цілісність внутрішнього світу філософа), в межах якого

ретельно виробляються способи запобігання спробам заступити конкретну логіку різного роду соціумами, фетишизованими універсаліями, ідеологемами і міфологемами, послідовно обґрунтовується її самоцінність, її внутрішня здатність до вільної активної дії.

З цією загальною гуманістичною концепцією пов'язується прагнення Т. Котарбінського забезпечити людину стрункою, ґрунтовно розробленою теорією діяльності. Це прагнення проходить продовж усього наукового життя філософа і знайшло свій вираз у праксеології — науці про ефективну діяльність, на ґрунті якої утворилася і успішно розвивається спеціальна галузь досліджень, що глибоко пов'язана з сучасним життям суспільства. Виявляючи високу наукову культуру, Т. Котарбінський називає дослідників в цій галузі, які йшли своїми шляхами, зокрема, російського філософа О. Богданова (тектологія) і українського вченого Слущького.

В галузі етики Т. Котарбінський розробляє теорію незалежної етики, в якій розвиває принципи і настанови, дотримання яких забезпечувало б щастя її у земному житті, свободу, справедливість, мир і толерантність, недоторканість її людської гідності і незалежності, запобігання будь-якого зовнішнього тиску на неї з боку соціуму, держави, будь-якої ідеології або релігії. Незалежна етика покликана забезпечити виховання молоді у дусі гуманізму і поваги до людини, індивідуальності. З Матеріалістична позиція пов'язується у Т. Котарбінського з атеїзмом, але його атеїзм має толерантний характер, несе в собі шанобливість до людей віруючих і до самої віри, до тих позитивних загальнолюдських етичних цінностей, що має в собі релігія. Свій атеїзм він називає “євангелічним”. Така позиція в етиці зустріла розуміння, виявлене в праці К. Войтили (нинішнього глави католицької церкви), який звернув увагу на те, що незалежна етика “народилася з потреб життя” і утворює програму моральності для тих, хто не керується вимогами, що походять від релігії. 4

Котарбінський і його погляди користуються в сучасній Польщі широким визнанням, заклали фундамент для широкого кола досліджень, а його етичне вчення стало важливою складовою програми виховання молоді у дусі гуманізму і поваги до людини.

Пропонуємо Вашій увазі твори професора Тадеуша Котарбінського.

ТРИ ІДЕЇ¹

Шановна редакція “Вісника Академії наук СРСР” люб'язно запросила мене на сторінках журналу дати характеристику напрямків моїх дослідницьких інтересів. Цю принадну пропозицію я одержав у зв'язку з надзвичайно приємним обранням мене закордонним членом Академії. Охоче прийнявши це запрошення, я вважаю своїм приємним обов'язком висловити таким чином свою подяку редакції й разом з тим передати своє вітання читачам “Вісника”.

Які ж основні ідеї моєї скромної, судячи за результатами, дослідницької

---

¹ Переклад з російської проф. Веретюк О. М.

праці? Думаю, що відповідаючи на ці питання, я можу назвати три головні ідеї: філософську, праксеологічну та етичну. Називаючи першу з них філософською, я використовую словесне скорочення, щоб не використовувати широко, більш точну характеристику, котра містилася б у формулюванні, що ця ідея є онтологічно-гносеологічно-методологічною. Я іменую її реїзмом, чи конкретизмом, або ще соматизмом. У пізнавальних висловлюваннях, вільних від метафор і літературних прикрас, немає інших назв, крім назв фізичних тіл чи їх елементів. Наприклад, вислів “здоров’я є умовою щастя” зводиться до виразу “тільки той щасливий. хто здоровий”. Терміни “здоров’я”, “умова”, “щастя”, котрі не є назвами фізичних тіл чи їх елементів, щезли, а з’явилися виключно терміни “той”, “щасливий”, “здоровий”, котрі є назвами осіб, отже, тіл, так як лише про певні особи можна це сказати згідно з істиною. Думаю, що соматизм, котрий так розуміється, неодмінно входить до складу матеріалізму.

Реїстичні тенденції знайшли відображення у виданій 1929 р. моїй книзі під заголовком “Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk” (“Елементи теорії пізнання, формальної логіки і методології наук”), а також в деяких дрібніших працях. Останнім часом я дав звіт про їх долю на сторінках журналу “Studia Filozoficzne” (№44 (7), 1958) у статті під заголовком “Fazy rozwojowe konkretyzmu” (“Фази розвитку конкретизму”).

Друга ідея, праксеологічна, відноситься до області досліджень ознак усякої ефективної дії. Це просто заклик до того, щоби визнати, що можлива й потрібна наукова дисципліна, котра досліджувала б, від чого залежать більш або менш справні дії, більша або менша їх технічна справність. Мова йде про ознаки доброякісної праці, такі як точність, солідність, старанність, продуктивність, економія, спритність і т. п., які обговорюються в усій сукупності, а не в формах, притаманних окремим областям спеціалізації, як наприклад, інженерній справі, медицині, педагогіці і т. д.

Праксеологічними питаннями я займаюся вже багато років. Уперше я висловився відносно цих проблем у книзі під заголовком “Szkice praktyczne” (“Практичні етуди”) в 1913 р., а в 1955 р. була опублікована моя книга “Traktat o dobrej robocie” (“Трактат про доброякісну роботу”), — в якій міститься майже все, що я можу сказати з цього питання.

Накінець, етична ідея. Говорячи про етичну оцінку, я маю на увазі оцінку, яка коливається в амплітуді від найбільш глибокої поваги до зневаги. Я вважаю, що глибокої поваги заслуговують люди за таку поведінку, яка свідчить про доброту, сміливість, справедливість, уміння володіти собою, а це — риси, котрі характеризують поставу вірного помічника, захисника, опікуна. Навпаки, зневаги заслуговують люди за таку поведінку, яка свідчить про зле серце або боягузтво, або нечесність (несправедливість, брехню, шахрайство, недотримання слова), або про підвладність поганим звичкам, пристрастям, хвилиним захопленням. А що може бути більш чуже поставі вірного заступника, ніж постава людини, обтяженої подібними недоліками? А якщо це так, якщо ми у вищесказанім правильно підійшли до питання про сутність етичної оцінки (якій, треба додати, може бути — звичайно — притаманна деяка градація), то в такому випадку виразним є

те, що для обґрунтування етичних оцінок не треба спиратися на релігійні вчення. Етика може бути і повинна бути справою чисто світською.

В останні роки я багато разів повертався до цього питання на сторінках різних публікацій. Між іншим, в журналі “Studia filozoficzne” (№ 1/4, 1958) надрукована моя стаття під заголовком “Zasady etyki niezależnej” (“Принципи незалежної етики”).

Навколо цих трьох основних ідей обертається моя дослідницька робота. В унісон з нею йшли мої, так би мовити, професійні заняття, а моєю професією на протязі десятків років було і є викладання логіки як загальноосвітнього предмета в рамках програми наук для філософів, педагогів, істориків, філологів, юристів, та особливо для філософів. В результаті цієї праці, крім вищезгаданих “Елементів”, виданий третім виданням у 1955 р. підручник під назвою “Kurs logiki dla prawników” (“Курс логіки для юристів”), а також видана в 1967 р. книга історичного характеру під назвою “Wykłady z dziejów logiki” (“Лекції з історії логіки”).

Польська Академія наук, Варшава.

РІЗНІ ЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНУ “ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ”¹

На закінчення пару слів *про науки філософські*. Передусім хвилина рефлексії над терміном “науки філософські” в значенні *академічно-бібліотечарським*. Розвиток історичний, так часто ірраціональний, довів до того, що утвердилася певна рубрика еkleктична, яка служить до розподілу праці між професорами університетів і розподілу книжок в каталогах бібліотек: “філософія” — як загал наук філософських або в двох словах “науки філософські”. Заповнюють ту рубрику: *метафізика, теорія* пізнання, логіка (формальна логіка і методологія), психологія, етика, естетика, долучають часто до них філософію природи і філософію історії. Річ ясна, що у сфері філософських наук при такому розумінні важко побачити більш глибокої і своєрідної дійсної єдності *тематики або методу* (18). — Крім цього, академічного значення — слова “філософія” і “філософський” мають ще інше значення. Філософський факультет у нинішньому розумінні — то відділ університету, де в протилежність до відділів права і медицини, вивчаються науки чисті (не прикладні) і де формуються кандидати на педагогічну роботу. Доктор філософії — то хтось, хто отримав докторат на тому факультеті або на якомусь з факультетів, що поставили з розділу факультету філософського. — З іншого боку, читаємо нераз журналістську фразу про “літературну, наукову і філософську культуру”, зустрічаємось часто з протиставленням “науки” і “філософії”, що свідчить про якесь цілком інше розуміння цих виразів. Під філософією тут розуміють дослідження речей, про які наука — ще або в принципі — не висловлює своєї думки, і про які людина мисляча хоче мати якісь розумні припущення, що в’яжуться в цілість цілісного погляду на світ. Зрештою під філософією розуміють в тих випадках часто якусь систему оцінок, що

---

¹ Науковий переклад й підготовка до видання професора М. М. Вернікова.

стосуються насолоди і страждання, мотивів, намірів, чинів...Говориться тоді теж про життєву мудрість. Часом же поєднуються обидва ці розуміння в одне і тоді постає розуміння філософії як “погляду на світ і життя”. То знову ж філософськими називає цей і той переднауковий розгляд в даній галузі, що спрямовується до встановлення вибору і до виразного висловлювання елементарних тез, які б становили підставу науки в тій галузі. Зворотів “філософія математики”, філософія природознавства”, філософія гуманістичних наук” і т. п. теж часом вживають, маючи на думці аналіз та критику понять і методів математики, природознавства, гуманітарних наук і т. п. Деякі намагаються взяти за вихідний пункт останній спосіб уживання і відповідним чином відрегулювати його. Вони рекомендують вживати слова “філософія” тільки в тих випадках, коли як доповнення при ньому — явно або домислено маємо назву якогось знання (umiejętności), наприклад, якоїсь науки. Цілість має бути за цією програмою назвою теорії того знання. Так отже “філософія природознавства” то тільки, що “теорія природознавства”, “філософія лінгвістики” — то тільки, що “теорія науки про мову”, “філософія фізики” — “теорія фізики”, “філософія математики” — “теорія математики”. Природознавство, лінгвістика, математика виступають тут в ролі предмету дослідження. Філософія фізики займається фізикою, в той час як сама фізика займається світлом, електрикою. Філософія біології досліджує поняття і методи біології, в той час, як сама біологія досліджує органи і функції живих істот. **Філософія даної науки була б отже наукою про дану науку, інакше: теорією даної науки, ще інакше, а може найкраще: критикою даної науки** (з пункту бачення методичних цінностей в найширшому того слова значенні). — Слово “**філософія**” без доповнення — в такій термінології представлялось би як скорочення виразу “**філософія науки**”, де слово “науки” було би домислене. Була б то загальна методологічна критика науки, яка трактує: проте в різних науках, що їм спільне (а саме: певні форми міркування, певні поняття, певні шляхи розвитку, певні помилки), а крім того про загальні науки, як цілість (чи зв’язана, чи роздільна, чи робить поступ до єдності і в якому напрямку, як на цій єдності відбивається спеціалізація і т. п.). Слово “**філософський**” могло би значити тоді тільки те, що “який відноситься до загальної теорії науки”...

Легко ствердити, щодо так зрозумілої філософії науки або до так зрозумілих філософій окремих наук належать в переважній мірі проблеми, по рушені у цій книзі.

ГУМАНІСТИКА БЕЗ ГІПОСТАЗ ПРОБА ЕЛІМІНАЦІЇ ГІПОСТАЗ ЗІ СВІТУ ПОНЯТЬ ГУМАНІСТИЧНИХ НАУК¹

Метою нинішніх міркувань є спроба осмислити предмет всілякої гуманістики з точки зору соматизму, який проголошує, що немає іншого буття (bytyw), а, отже, також немає інших об'єктів пізнання, крім тілесних предметів, точніше — крім якихось предметів часових і просторових, а також фізичних. Люди, тварини, рослини, мікроорганізми, неживі тіла, електромагнітні поля — а також складники таких речей — ось приклади тілесних предметів у нашому розумінні. При такому погляді не існувало би приводу для інтервенції, якби всюди в колах гуманітаріїв всіма визнавалось, що спільний їх предмет дослідження — це, насамперед, люди, а, крім цього, інші, зв'язані з людьми речі, особливість же гуманістики в межах цього предмету полягає у тому, про що запитує вона стосовно людей і зв'язаних з ними речей. Анатомія людини — це не гуманістика, оскільки у даному випадку вона питає про те, з яких часток збудовані люди, історія мистецтва — це гуманістика, оскільки питає про те, що створили деякі люди і як вони хотіли через це налаштувати інших людей. Virізнення завдань гуманістики через приклади для класифікаційних цілей недостатнє, але це інша справа. Важливим є визнання людей і певних інших речей (творів, матеріалів, тілесних складових тілесного осередку) єдиними об'єктами гуманітарного пізнання.

Однак ми часто чуємо і читаємо декларації, принаймні з вигляду, незгідні з таким поглядом. Кажуть, що психологія, наприклад, досліджує втому, біль, інтелект, взагалі психічні явища, здатність до відчуття і діяння, психічні акти, змісти тих актів, наприклад, внутрішні гіпностичні образи, видіння і т. п. і т. п. А хто би дотримувався того погляду, що те і те з наведеного переліку є чимось тілесним, зустрівся би із слухним доктором у нерозумінні смислу слів. Подібно до цього мовознавці, філологи, теоретики літератури висловлюються часто так, ніби визнають об'єктами своїх досліджень розмаїти нетілесні прояви буття (bytu), наприклад, деклінаційні парадигми, форми будови речень, смисли окремих виразів, фікційні образи творів письменства, творів, що у всякому випадку розуміються не як тілесні об'єкти. І далі, ми чуємо від істориків, соціологів, а також правознавців, що вони досліджують історичні факти, напрями культури, суспільні устрої, інститути, правові системи і т. п. І дивним було б питати, чи культурний напрям є тілом, чи правова система відзначається доброю електричною провідністю або іншими фізичними властивостями. Отож, стоїмо ми перед лицем проблеми: як з тим усім погодити соматизм, що є правильного у наведених висловлюваннях гуманітаріїв? Бо не одне з них нав'язується з неухильністю, адже правда, що психологія досліджує, між іншим, біль, лінгвістика — смисл слів, історія права — правові системи, а історик літератури — має те і те сказати про циклопа Поліфема і про

---

¹ Науковий переклад й підготовка до видання професора М. М. Вернікова.

вельмишановного пана Гулівера в колі ліліпутів, хоч також жодного з цих сотворінь ніколи не можна було б зустріти в якомусь з місць світу і хоч вони не здійснюють будь-якого фізичного впливу на жодну річ у світі... Якщо рація на боці соматизму, то в такому випадку всі ці правильні заяви гуманітаріїв можуть залишитися тільки під тією умовою, що їх смисл має переносний, вторинний, заступаючий характер, і саме це ми намагатимемося показати.

Почнемо від справ психологічних. Психолог досліджує, між іншим, афект гніву. Що ж це значить? Значить це, що він прагне дослідити, як люди гніваються. Досліджуваним предметом є та або інша людина, яка гнівається. Вона якось своєрідно змінюється; йдеться про те, як вона змінюється. Не чийсь гнів, незалежно від того, що ми так говоримо, підносить нас, обурює, жахає, бо не чийсь гнів висилає збудники до наших органів відчуття. Це людина (або тварина), що гнівається (*zagniewana*) так нас настраює. І так завжди, коли говориться, що ми досліджуємо психічні акти, психічні або психофізичні дії. Однак існує індивід, який якось переживає, індивід, який рухається, тіло, що напружується: крім нього, поруч з ним або крім нього, немає якогось іншого об'єкту, що є процесом переживання або процесом діяння, хіба що власне під існуванням процесу діяння розуміється тільки те, що хтось діє, що існує хтось діючий.

Оце про мнине підтвердження екзистенції актів. Якщо ж йдеться про найбезпосередніший інтерпретаційний аналіз, то за вихідний пункт візьмемо поширений погляд, що неможливо інакше характеризувати акт, як тільки через з'ясування його змісту. Тоді, за порядком, ми спочатку розглянемо, власне чого існування ми стверджуємо, називаючи об'єктом зміст уявлення (*wyobrażenia*) або зміст поняття або зміст судження... Насамперед, помірковано над змістом уявлення, наприклад, витворчого зорового уявлення в генетичному смислі. Нехай ним буде так званий іманентний фантазійний гіпнагогічний образ, якесь, наприклад, чуже обличчя, яке часом з'являється нам в уяві перед сном "як живе"... Здавалось би, що ми знайшли яскравий приклад нетілесного об'єкту... А чи не є прикладом подібного об'єкту також внутрішній краєвид, який розгортається перед нами в уяві; коли ми пригадуємо собі, з відкритими або закритими очима, околиці, де бували ми раніше. Так само — власний образ, що я бачив у дзеркалі... Адже жоден з тих існуючих об'єктів (як випадало б сказати згідно з буденним розумінням), хоч він є протяжний, не перебуває в якомусь місці, визначеному через якісь відстані від тіл, взятих за основу практичної орієнтації в оточенні, жодний з них не гравітує, не поглинає і не висилає теплових і світових хвиль, не проводить електрики... Названі для прикладу об'єкти існують — хіба не правда? — у визначеному часі і мають таку спільність з тілесними фрагментами дійсності, але відрізняється від них браком існування в дійсному просторі і браком фізичних властивостей. Оце прояв властивої популяризації.

Що ж на то соматизм? Якщо він хоче бути послідовним, мусить займати становище радикального реалізму і твердити, що, точніше говорячи, немає взагалі жодних іманентних образів і що прийняття екзистенції та-

ких об'єктів (екзистенції в основному смислі цього слова) є безпідставним. Уточнюючи цю відповідь, інтерпретуючи її в один з можливих способів, ми посилаємось на певні вихідні положення. Приймемо, що тільки тоді ми можемо про щось висловитись істинно і спираючись на спостереження, що якісно є таке і таке, якщо те щось діє на наші органи чуття як збудник. Ми можемо, отже, висловитися в той спосіб про лист, який я оглядаю, що він є зеленим, але ми не можемо висловитись в той спосіб, що є зеленим, про мнимий (rzekomuj) лист іманентний. Адже ясно, що жодний мнимий образ іманентний не відповідає нашій умові: не висилає він жодних хвиль ані променів до органів чуття, не може бути чуттєво сприйманим, не можемо його ані дотикатись, ані оглядати в тому смислі, в якому оглядаємо будинки і дерева, ані жодним іншим способом реагувати на нього, чуттєво його спостерігаючи... В сумі стверджуємо наступне: спостережне обговорення іманентних образів з точки зору наведених передумов — просто неможливе.

Погляд, змальований вище, може з першої хвили видатись викликом здоровому глуздові, який з усією категоричністю стверджує, що, наприклад, в стані напівсну ми бачимо фантастичні обличчя, що бачимо край образи у спогаді, бачимо власну подібність в дзеркалі. Однак соматизм ніяк не суперечить тим фактам, тільки тлумачить по-своєму властивий смисл речень, в яких ми здаємо з них справу. І кожний визнає, що то є речення метафоричні. Адже, наприклад, вислів “у дзеркалі” не можна тут брати дослівно, хіба швидше: “на дзеркалі”, якщо йдеться про поверхню, що відбиває промені, або “за дзеркалом”, якщо йдеться про те, де собі уявляється розташованим хтось, хто в тому дзеркалі себе розглядає. Але те питаннячко поверхове. На нашу думку, все-таки метафоричність обговорюваних речень є ґрунтовна. Ми думаємо про людину, яка бачить, про іншу людину або про себе самого, розповідаємо, як вона бачить різні речі поза собою, якими вони їй видаються, а говоримо так, немов ми думаємо про її мнімі іманентні образи. Міцкевич, описуючи у відомому сонеті стан душі подорожнього на кораблі, що потопає, говорить між іншим: “Сонце криваво заходить”. Він говорить так, прагнучи розповісти, які той подорожній мав зорові змісти (так можна було би поставити питання популярно і переносно), на правду ж ми прагнули описати, що діялось з тим подорожнім, зокрема, коли він бачив... Поет робить це в той спосіб, що займає позицію описуваного індивіда відносно оточення і висловлюється так, немов би висловлювався той, будучи запитаним про те, що бачить... Він же, бажаючи відповісти на це питання вдало, не говорить про власні іманенти, але про криваве сонце, говорить про те, на що дивиться, і характеризує те, на що дивиться, як криваве, таким способом виражаючись відповідно себе. То був фікційний випадок обговорення спостережного бачення, і подібно мається річ у нефікційних випадках обговорення такого бачення. Хіба ж є інший спосіб повідомлення “про зміст спостережного уявлення” саме того фрагменту міста, який оглядає наш гість, крім опису саме того фрагменту, здійсненого за задумом так, немов би його той гість описав? Так само є і з пригадуванням. “Пам’ятаєш Ярача?”. “О, так. Трохи згорблений, голова

велика, квадратна...” Запитаний, якщо не вдається до теоретичної спекуляції, саме так відповідь, здаючи справу “із змісту свого відтворчого уявлення”. Подібно і на питання, що йому приснилося, він відповідь так, як би говорив від себе особисто з тієї фази, коли бачив сон, і почне характеризувати зовнішні речі так, немовби їх характеризував індивід, який дивиться на них, висловлюючись, відповідно, від себе, як такого, що бачить... І, отже, на нашу думку, так є завжди. Говорячи ж не метафорично, ніколи не будемо виголошувати речення, суб'єктом якого було би так зване ім'я (назва) змісту (як “іманентний образ”, “внутрішній вид”, “іманентна червона пляма” і т. д.). Завжди суб'єктом буде ім'я речі: або того об'єкту, на який дивимось, або того, на який дивились, або того, який є власне перед нами і удається нам таким і таким, коли ми мріємо з закритими очима. Зайве додавати, що наведені зауваження мають значення не тільки для області зору, але аналогічно стосуються сфер усіх інших відчуттів.

Якщо в психології спостереження ми мали справу зі змістами уявлень, то в психології мислення долучаються до них змісти понять, а отже різноманітні смисли імен і взагалі виразів, властивості, стосунки, взагалі так звані абстрактні (oderwane) предмети, серед них же так звані універсалії, або загальні поняття, або загальні предмети і т. п., і т. п. Дійсно — то рій гіпостаз, по меншій мірі численна кількість передумов до гіпостаз. Про що ж однак ідеться, коли ми констатуємо, що у когось присутній понятійний зміст, наприклад, якогось загального імені? Йдеться про те, що той хтось розуміє те ім'я. А коли хтось розуміє загальне ім'я? Коли, принаймні, чуттєво знає, яким вважається об'єкт про який висловлюється це ім'я тією або іншою мовою, наприклад, польською. В моїй свідомості виникає понятійний зміст імені “кам'яниця”, оскільки знаю, що її висловлюють про кожний і тільки такий об'єкт, який є мурованим будинком. Часто говориться те саме в словах: розуміє загальне ім'я той, хто знає, які властивості приписуються об'єктові з його допомогою. У даному випадку властивість “бути будинком” і властивість “бути мурованим”... У простіших випадках зустрічаємося зі зворотами типу: “властивість протяжності”, “властивість червоності” і оперування такими зворотами буває корисним, оскільки служить скороченню виразів... Той короткий аналіз обраного питання показує, яким є в стосунку до “змісту понять” позиція соматиста. Він вважає за нонсенс визнання такого роду об'єктів, визнання екзистенції абстрактів... Звичайно, ми мислимо абстрактно, узагальнюємо, розуміємо імена загальні і це все є незмірно важливо для поступу людського знання, але це не означає, ніби ми спілкуємось практично або пізнавально з якимись предметами загальними, предметами абстрактними, об'єктами, що носять ім'я “смысл”, те ж саме стосується, очевидно, також “змісту суджень”, або смислів речень. Здійснюється (як же часто) гіпостаза, коли примислюється окремий предмет у вигляді так званого логічного судження або смыслу речення, про яке ми говоримо (ознајмујасего). Речення “кожний початок є трудний” означає, що, оскільки будь-хто починає щось робити, чого не робив до того, остільки йому важко це робити. І ми добре розуміємо це речення, знаємо, що так

можна відповісти на питання, що воно значить. І зовсім для цього не потрібно надумувати собі існування якогось спеціального об'єкту, який би був смислом того речення, "таким і таким буттям", у даному випадку, наприклад, "трудністю усякого початку".

Тепер тільки коротко згадаємо про змісти позайнтелектуальних актів, як, наприклад, хвилювання (wzryszzenia), почуття і т. і. Соматист не визнає "хвилювань" (wzryszzeń), почуттів як об'єктів... Взяті тут у лапки іменні частини присудка фігурують у заступаючих зворотах, до яких ми маємо схильність. Замість того, щоб говорити докладно: "N. N. по-різному хвилюється: непокоїться, запалюється, захоплюється, дратується і т. д." ми охоче кажемо: "N. N. переживає різні хвилювання: неспокій, запал, захоплення, роздратування..." Вживання у виразах іменників скорочує мову і робить її пластичнішою, одночасно однак збуджує обманні домисли щодо існування об'єктів... "Оскільки є іменник "запал", то мусить бути також щось, чого він є іменем" (Так ми собі уявляємо)... Це міркування хитке як і наступний висновок: чужинець дав драпака, отже мусив би існувати драпак, якого дав чужинець, такий об'єкт...

Якщо це все правда, як же у такому випадку слід інтерпретувати слухну тезу, що істинна думка є відображенням (інакше "відбиттям") дійсності? Соматист відкидає популярну інтерпретацію, за якою — коли ми досліджуємо довколишні речі — починають бушувати в нашій голові іманентні образи і понятійні змісти, якісно подібні до тих речей: коли оглядуваний лист є зеленим, зеленим також є його іманентний образ, що знаходиться в голові; коли в яблуках міститься соковитість, міститься також зміст "соковитість" в голові індивіда, що мислить про яблука взагалі... Для соматиста саме вже визнання таких об'єктів має ознаку нонсенсу. Нонсенс цей підноситься у квадрат, якщо "іманентний образ" поміщається в голові. У якому ж місці голови мав би перебувати іманентний крайовид, що рекомо існує в голові, коли подорожній оглядає місцевість?.. Відкидаючи цю популярну інтерпретацію, соматист приймає однак тезу про відображення дійсності дослідницькою думкою (очевидно, через посередництво мозку). І розуміє те відображення в такий спосіб. Дивлюся я на свіжий лист бузку, є він зелений, серцевидний, блискучий... І ото відчуваю так, якщо виражу себе як саме так відчуваючого, якщо відповім на питання, як я зараз переживаю, словами: "Є мені так: оце переді мною річ зелена, серцевидна, блискуча". Я не можу інакше інтроспективно описати себе в хвилину спостереження, як в той спосіб, що опишу зовнішній об'єкт як такий, яким він представлявся мені у хвилю спостереження... А якщо я уважно спостерігаю, опишу його тоді таким, яким він був дійсно... Наші думки відображають дійсність, це значить, що речі є такі і такі, і ми реагуємо на них, спостережно або за допомогою опосередковуючої апаратури: слідів, сигналів, знаків, знарядь — реагуємо таким способом, що представляються нам ті речі на око або немов через знаки, такими й такими ... А якщо спостерігаємо уважно і в умовах, що забезпечують точність, якщо додумуємося уважно відповідно до виразних знаків — тоді відображаємо дійсність вдало, тоді представляються нам речі такими, якими вони є, тоді

мислимо істинно, пізнаємо дійсність і є істинними наші речення як такі, в яких ми висловлюємось...

По актах і змістах актів настала черга висловитись про їх предмети. Відрізняється предмет акту зовнішній і предмет інтенціональний. Конкретний предмет, окрема людина — ось приклади предметів зовнішніх, і соматист радий був би, якби зустрічався тільки з такими прикладами. Адже це тілесні різновиди буття. Трудність настає тоді, коли зовнішній предмет акту хтось називає процесом, подією, наприклад, оглядуваний переліт метеору або улюблений танець. Так звані імена подій соматист мусить визнати за вирази позірні, які тільки позірно є іменами, він також мусить вважати нонсенсом визнання екзистенції таких об'єктів як перельоти, танці і т. п. Ми оглядаємо не переліт метеору, але метеор, що летить, це не танець, який нас захоплює, а хтось, котрий так і так танцює, тому що так танцює. А як же ми легко сковзаємо похилою рівною площиною певних слівців із світу речей до псевдосвіту процесів або навпаки... Візьмемо до уваги, наприклад, слово “струм” або слово “хвиля”. Один раз ми розуміємо “струм” як течія, а “хвилі” як певні коливання, іншим разом струм — то, наприклад, Гольфстрім, рухома маса води, яка нас ogrіває, а “хвиля” — це наприклад той рухомий водний вал, який нас штовхнув і обривав... Внаслідок саме подібного сковзання “процеси” набирають у нашому пізнанні атрибутів тілесних збудників, тіл, що є збудниками... Немає ж об'єкту, що зветься “сходом” або “заходом” сонця, хоча пишеться в календарях — і добре, що так робиться для скорочення — “дня 5. 12 схід сонця о год. 8. 22, захід — о 16. 28.”

Іншого роду привід до розбіжностей становлять (рекомі)мними інтенціональні предмети... Зовнішній предмет акту — то був завжди якийсь збудник (як у випадку оглядання) або щось, до чого ми спрямовуємось (як у випадку любові, що є видом бажання зближення). Інтенціональний предмет — це той мнимий предмет, до якого ми звертаємось у своїх актах тоді, коли наші акти спрямовані в пустку. Думаючи про циклопа Поліфема, який кидав скельними глибами в човен Одиссея, ми звертаємось думкою до фікційної постаті. Оскільки вона фікційна, то немає такого об'єкту ні в минулій, ні в сучасній, ні у тій, що має надійти, дійсності. А однак з таких власне об'єктів, на думку багатьох теоретиків літератури, має складатись літературний твір. Тут ми торкаємось питання надто дискусійного: чим властиво є прозовий або драматичний твір і т. і., взагалі твір літературної творчості? Це питання забарвлене рум'янцем вічної актуальності, що нині ніяк не прив'яла. Адже, серед філософів є постійно живим гасло дослідження твору, а не чогось іншого. Ні автор, ні читач, ні переживання автора ані переживання читача не повинні бути предметом вивчення історика або теоретика літератури, але самі твори, саме утвори. Однак одночасно часто і переважно відкидається погляд, що утвори є аркушами задрукованого паперу. Не знаходячи інших тілесних об'єктів, які би могли бути кандидатами на роль утвору — шукають літературних творів серед мнимих нетілесних видів буття, будуючи їх принаймні із смислів слів, з іманентних образів, що є змістами витворчих уявлень,

врешті з вимишлених речей, героїв і подій... Читач розуміє, що соматизм мусить на те все відповісти рішучим запереченням. Принаймні він має перед собою тільки три можливості. Перша — визнати за літературний твір цілість, що складається із слів, при розумінні слів як тілесних видів буття, наприклад, написів — очевидно, що мають значення, визначене семантично — так, як визнається за гроші банкнота, картка паперу, маленьке тіло, гравітаційно мізерне, але могутнє функціонально, оскільки має значення. Так, зрештою, як без вагання визнається “Присяга пруська” (та з Сукенніц) твором Матейка... Труднощі такого вибору відомі... Чи кожний екземпляр “Пана Тадеуша” є тим самим твором? А як маєєся річ з різними відливками тієї ж самої скульптури? Згадуємо тільки деякі з проникливих питань, в яких міститься прагнення підірвати раціональність обговорюваної можливості... Без великих труднощів можна відкинути наведені звинувачення, відрізняючи оригінал від репродукції, оригінал і тільки оригінал визнаючи за твір даного автора, будь-які ж репродукції та твори наслідувальні відносно репродуцентів, не надаючи їм прав на творче, а не тільки відтворче авторство... Постає однак питання, наприклад, чи ліричний вірш виник тільки тоді, коли був виданий на світ, скажімо, записаний, чи також вже тоді, коли автор промовляв його внутрішньо, коли було з автором так, як немов би відчував себе або когось, хто говорить тими або іншими словами...

І ось друга можливість приходить у тій хвилі на допомогу соматизмові. Його визнавець не скаже, очевидно, якщо визнає екзистенцію творів, що твір — то переживання автора, оскільки не визнає він, соматист, об'єктів, які є переживаннями, не визнаючи взагалі об'єктів, що є процесами... Не можна йому також визнавати за твір ані якихось слухових змістів, ані якихось внутрішніх слів, оскільки таких об'єктів немає. Істинним є тільки те, що з автором відбувалося так, що висловлюючись як так відчуваючий, міг би сказати: ніби звучало так, немов би хтось говорив: (і тут настає повідомлення). Де в тій ситуації шукати тілесного предмету? Є ним сам автор, а твором буде домислена цілість фрагментів його самого, фрагментів його живого тіла, цілість, яка тим відзначається, що так побудований, так рухається (в тих фрагментах) індивід — саме таким способом переживає... Вище наведена інтерпретація терміну “літературний твір” має ту ваду, що не є інтерсуб'єктивною. Бо тільки сам автор, немовби ставши частково власним твором, отримує відомість про нього (поки його не виявить в зовнішньому відтворенні), пишучи або декламуючи свою поему... Але треба визнати, що під певним оглядом та інтерпретація найбільш відповідає здоровому глузду. Бо той, кого питають, що за дійсність творить поет, komponуючи вірш, хіба визнає, що вся праця поета є внутрішня, що в ґрунті речі, komponуючи, він працює над собою, а не над іншим твором...

Однак залишається ще третя можливість: визнати, що, відверто говорячи, немає взагалі, якщо говорити точніше, жодних літературних творів, літературних утворів, так як немає “утворів”, де хтось займається гімнастикою... Існують люди, які розповідають. Можна із смислом питати, що розповідають. Але не є то питання про утвір. Не є в цьому випадку так, як

тоді, коли питаємо, що виробляє ювелір, і відповідаємо, називаючи: кільця, броші, намисто і т. д. Щоб відповісти на питання, що розповідає Гомер, звертаємось до таких, наприклад, складних форм: Гомер, розповідає про подвиги Ахілла і Одиссея і т. д. і т. д., або точніше — розповідає, як Ахілл воював під Троєю, або розповідає, що Одиссей, повертаючись з-під Трої, дізнавав таких і таких пригод (і тут наступало би взагалі те, що називаємо переказом змісту “Одиссеї”). А переказ змісту — то ніяк не описування “твору”, зміст якого переказується, не описування тілесного предмету, не описування отже якогось об’єкту взагалі... Розповісти зміст поеми — то швидше пережити, в скороченні, більш — менш вільно наслідуючи за поетом так, як йому уявлялось, скорше того поета собою відтворити. Відтворити, говоримо, а не описати, як описується мінерал або елемент інвентаря. Відтворити його, але не будь-яким чином, а як власне поетизуючого і виразити, висловитись якимось аналогічно до того, як, би він висловлювався, поетизуючи... Він же власне, висловлюючись як поетизуючий, говорив про Ахілла, про Одиссея і т. д., оскільки йому було так, немов би перед його очима воювали і дізнавали пригод такі герої.

Отже, можна погодитись з тим, що історик літератури досліджує твір. Це має означати, якщо приймемо першу інтерпретацію, що він досліджує текст, тканину слів, яка має смисл, цікавлячись тим, що вони значать, у такому розумінні, як розумів їх автор, як вони виражають переживаючого автора, під тим оглядом, під яким, наслідуючи його, — випадає розповісти, “що так і так було”, про такі уявні істоти, про які він оповідав, що саме так і так з ними відбувалось. На думку соматиста, історик літератури не має для розгляду інших об’єктів дослідження; як тільки тексти їх творців і споживачів, а також їх фрагменти, а якщо літературний твір має складатися з інших складових — то пошуки такого об’єкту є пошуками... небуття.

Але існують же якимось вигадані образи, — так скаже противник: адже, здійснюють вони вплив на читачів, формують їх настрої і дії. Адже дві повісті різняться взаємно образами героїв, а отже чимось, а не нічим. Адже гомерів напівбожественний Ахілл служив взірцем аутентичному королю, Александрові Македонському, а спогади про Гамлета не одного відвели від життя в нерішучості. Ці спостереження слухні, але їх не можна розуміти повністю, дослівно, якщо слід їх визнати слухними. Бо що ж то значить, що фікційні образи здійснюють вплив на читачів? Відповімо, користуючись прикладом. Ото Шекспір оповідав і показав на сцені, що уявляв собі так, якби певний муж по імені Отелло, з ревності задушив на смерть кохану дружину, а численні глядачі, які були присутні в театрі, коли актор удавав, що так робить, так стали настроєні, що не хочуть бути подібними ревнивцями. Вплив здійснив Шекспір, в кінцевому рахунку і актори — не Отелло. Той існував якимось “в уяві Шекспіра”, але це було якесь існування в смислі вторинному — переносному. “Предмет А існував в уяві індивіда В” — то тільки значить, що: “Індивід В уявляв собі так, якби щось було предметом А”. Користуючись такою переносною вторинною мовою, можна також собі говорити, що “поетичний твір складається з фікційних доль

уявних образів...” Звідси видимість того, що є такий об’єкт, як твір, який складається саме з таких фрагментів, подібно як бетонний тротуар складається з плит. Але то знову тільки видимість. “Відома повість Сервантеса складається з тих і тих пригод Дон Кіхота” — це значить тільки, що Сервантес уявляв собі, немов Дон Кіхот атакував вітряки і немов вдавався в бійку з вітряками, сприймаючи їх за озброєних ворогів і т. п. і т. п.

Чому ж однак ми так довго затримуємось на понятті літературного твору? Адже, аналогічні питання постають в застосуванні до всяких утворів, де опосередковує слово... Що то за об’єкт є певна “наука”, наприклад, геометрія, зоологія, економіка? Що ж то за предмет носить назву кодексу прав? *Mutatis mutandi* те саме тут випадає повторити, що говорилося про поеми, повісті, драми... Існують тексти, існують автори і слухачі тих текстів... Єдине серед них, а також їх складових фрагментів можна дошукуватись об’єктів, що є “утворами”, “творами”, “науками”, “системами норм”... Більш того всі згідні уживати ті, взяті в лапки іменники або їх еквіваленти — як складові вирази — в заступаючих сплетіннях, які розуміються вторинно, метафорично: той і той законодавець наказав, щоб в таких і таких обставинах поступали так, а не інакше, той же наказав, щоб в інших знову обставинах поступали певним визначеним способом, проголошено одночасно, що має бути так і що має бути так, а після цього стверджено, що якщо має бути так, як *primo loco* наказав, то мусить бути так, а не інакше в певних типових окремих випадках і т. д. і т. д. І ось готова правова система.... Ясна річ, що ми тільки загально висловлюємось тут, читач однак по тому всьому, що сказано вище, з певністю досить ясно зрозуміє нашу мету... Немає жодних об’єктів, які були б цілостями, складеними із смислів, оскільки немає таких об’єктів, як смисли речень. Якщо, отже, хтось бажає, щоб гуманістика досліджувала історію наук, філософських систем, систем права і розуміє це в той спосіб, що є то предмети гуманістики, подібно як мінерали, рослини і тварини є предметами дослідження натуралістів — піддається ілюзії, здійснює гіпостазу... Історик-гуманіст досліджує людей і речі минулого, між іншим речі ними сформовані... Але цікавиться людьми тільки остільки, оскільки може пізнати, чим заповнити місце після “що” або після “щоб” в реченнях, що проголошують: “N. N. думав, що...”, “N. N. прагнув до того, щоб...”, або чим заповнити місце після “створив” в реченнях, що проголошують: “N. N. створив...” і т. д.

А якщо Ян думав, що А є В, і Петро думав, що А є В, і Міхаел думав, що А є В, і були численні натовпи Янів, Петрів і Міхаелів — тоді “думка, що А є В”, була явищем масовим... І часто гуманіста перестає цікавити те, хто подумав, що А є В, але цікавить його тільки (*sit venia verbo*), “що щось” вони собі подумали, “щоб щось було” — хотіли... Цікавлять його “що?” або “щоб”. І тоді говоримо, що гуманіст досліджує зміст людських думок, наук, ідеології, зміст людських прагнень, ідейний зміст, домінуючий напрям культурних, суспільних течій і ін.

А чи є гіпостазою суспільство? Ніскільки. Адже то цілість, що складається з людей. Подібно народ, подібно суспільний клас ... Людей ми розу-

міємо тут в спосіб звичайний, як Яна, Петра, Марію, Зофію... “Людина” в історії і соціології є тією самою істотою, що “людина” в медицині, тільки вона досліджується під іншим кутом. З таких людей і певних речей складаються певні інститути: фабрики, установи, банки, держави, навчальні заклади... А інститути є такі або інші в залежності від того, які і в який спосіб вони взаємно узалежнено виконують функції, а також від яких і як узалежнених настановлень (dyspozycji) або схильностей ті функції залежать. Функція, диспозиція, інститут — скільки ж тут okazji для гіпостаз... Скільки раз піддаємось спокусам гіпостазування на цьому терені... Жодний об’єкт не є функцією. “Х виконує на пошті функцію рознощика листів” — то тільки що “Х систематично розносить листи тому, щоб діялося так, як прагнуть поштові керівники, як такі”. Скорочено можемо сказати: “для реалізації цілей пошти”, тільки б ми не протаскували в цей спосіб уявленого буття “пошти”, якоїсь істоти, що не є індивідом біологічним і інтелектуальним і бажаним... Кожен інститут має структуру, тримається певного бачення настанов... це нічого іншого не значить, як тільки те, що його складові частини, отже, і люди як складові, налаштовані так, а не інакше: підлеглий готовий вчинити так, як йому доручає начальник, кожний спеціаліст того або іншого фаху готовий на основі даної настанови почати робити свою конкретну роботу. “Диспозиція”, “зв’язок”, “структура” — немає потреби повторювати, що це для соматиста позірні імена. В дійсності існують різні “форми”, “устрої”... Але те існування — в сенсі вторинному, похідному, заступаючому, образному. У точному, основному (podstawowym) значенні існують тільки людські громади, так і так інституціоналізовані, так і так спільно функціонуючі, на підставі таких, а не інших спрямувань людей і інших складових речей, між іншим на підставі таких, а не інших переконань і прагнень (дивись вище).

Оце так ми уявляємо собі з погляду соматизму гуманістику без гіпостаз, не згадуючи того, що позиція соматизму є одночасно позицією здорового глузду. А соматизм — це матеріалізм. Постійною ж турботою матеріалізму є — не впасти в обмеженість механістичного погляду на всвіт і зуміти вмістити в своїх рамках завдання і реальну практику гуманістів. Ми намагалися цю проблему розв’язати в спосіб, який видається нам єдиним шляхом для матеріалізму, що прагне бути послідовним...

На закінчення кілька слів захисту, для відхилення закидів, що ґрунтуються на нерозумінні наших намірів в певних важливих пунктах.

По-перше, наш образ світу подається так, ніби за нашими поглядами загал тілесних предметів вичерпувався лише окремими індивідами. Нічого подібного. Існує, за нашими поглядами, сонячна система, а не тільки планети, з яких вона складається, існує рій, а не тільки бджоли. Це ж складні тіла — такий рій і така сонячна система. Подібними складними тілами — повторюємо ми це з наголосом — є інститути. Складаються вони з людей і опосередкуючих тіл, як будівлі, екіпажі, стоси актів, документів... А складові інститутів пов’язані між собою відношеннями не в тому смислі, ніби існують якісь види буття, що звуться відношеннями, як залежність, керівництво і т. п., але в тому смислі, що елементи інститутів є у взаєм-

ному відношенні, в якому одні залежать від інших, наприклад, поведуть себе так і так, оскільки інші елементи поведуться у визначений спосіб. Те ж, що даний інститут, наприклад, фірма, продовжує існувати надалі, хоча змінився після ста років її персонал, не заперечує того факту, що вона складається з людей (і опосередковуючих речей). Складалась вона раніше з тих людей, пізніше з інших, але завжди була річчю, що складається саме з людей, а не чимсь іншим, не якимсь безтілесним буттям. При певних змінах людей і речей, при певних змінах їх взаємних устосункувань фірма триває надалі, при інших перестає тривати, поступаючись місцем іншим складним предметам. Іноді відбувається так, а іноді інакше — то вже торкається проблеми генетичної тотожності складного предмету, проблеми, аналіз якої виходить поза межі цієї органічної теми. То одна справа.

Друга стосується мнимої механістичності нашого погляду. “Є механістом, оскільки зводиш все до тіл...” Так є, зводжу все до тіл (визначених, як про це було сказано на початку), але соматист не є механістом. Механістом є тільки той, хто твердить, що все, що діється з тілами, як живими так і мертвими, як мислячими і діючими так лише вегетуючими — може цілком бути витлумачене в принципі через звернення до законів механіки, а отже науки, об’єм термінів якої замикається у світі сантиметра, грама і секунди. Але це ніяк не впливає з прийнятих у даному аналізі заложень: *opus probandi** лягає всією своєю вагою на барки тих, що безпідставно виставляють викладеній тут системі тверджень закид у механістичності.

Впоравшись в міру сил з об’єктами, про які ми вже чули, варто згадати також про певний можливий закид. Адже усуваючи гіпостазу зі світу понять, ми повинні були б, може, насамперед, вцілити в антропоморфізм, підважуючи мислене звернення до інститутів, людських спільнот і т. п. так, немов би то були особистості. То правда, грішу персоналізаціями, але персоналізація не є гіпостазою, а деформацією, яка приєднується до гіпостазу, доповнюючи міри вимислів.